
ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. Культурно-історичні трансформації морально-філософських засад людського буття	30
2. Буттійнісна закоріненість і відданість життю людини	43
3. Книга – мислено-мовно-писемний синтез	54
4. Духовна криза та читацькі практики поглиблення душевного життя	71
5. Особистісно стверджувальна спрямованість читацької діяльності	104
6. Читання – спосіб реалізації цілісності людського буття	117
7. Смак життя та засадничість впевненості в собі: єдність читацьких зніціювань	146
8. Життєбуттійність читання філософських творів	171
9. Читацький потенціал художньої літератури	212
10. Умови та перспективи трансформації вітальності читання	239

11. Навчально-виховні виміри читання	256
11.1. Поліваріантність читацької активності суб'єкта навчання	256
11.2. Читацький диспут у педагогічному процесі	275
11.3. Імперативи культури читання	282
ВИСНОВОК	298
Список використаних джерел і літератури	301

ВСТУП

---

*Люди навіть не підозрюють,
скільки зусиль і часу необхідно,
аби навчитись читати. Мені самому
для цього знадобилось 80 років,
а я все ще не можу стверджувати,
що досяг мети.*

Йоганн Вольфганг фон Гете

Сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства, загострення глобальних проблем та завдання національно-культурного відродження, оновлення усіх сфер суспільства спричинюють формування дійсності надскладних викликів, зміцнення творчо-самотворчих якостей людини. Разом із невідомими раніше можливостями удосконалення інтелектуальної праці, пов'язаними з комп'ютеризацією та інформатизацією суспільства, ми стаємо свідками появи нових загроз. Неспівмірно із попередніми епохами, нині зросли вимоги до людської індивідуальності, практичної значущості її самобутності й неповторності. Сучасний світ – це, з одного боку, постійне зростання впливу багатоманіття унікальних національних культур на людство, а з іншого, останнє усе більшою мірою демонструє тенденції глобалізованої єдності. Подальші не лише прогрес, але й виживання як людських спільнот, так і окремого індивіда випробовуються спроможностями їхнього узгодження. Форми активності людини, характер і зміст мислення, збагачення життєвого досвіду, способи переосмислення та вирішення розмаїття надскладних завдань, визначення життєвих планів та ідеалів і т. д. – усе це має індивідуально-неповторний характер, але що повинно постійно розвиватись у вільних формах життєздійснення відповідальної особистості. Вирішуються питання, як людині встояти за надскладних умов. Першочергово

репрезентуючими мають бути форми діяльності людини в атмосфері її *людяності* як доконечної основи збереження й зміцнення спільності, розуміюче ставлення до іншого. Кожен спмагається на певні життєві здобутки, збагачуючи та розширюючи життєвий досвід, але максимально взаємозначущою повинна бути відкритість до іншого, співучасть та співстраждання.

Максимально наближеним до людської індивідуальності, гуманістичним, творчо-евристичним видом комунікації є читання. Особистісність духовного світу зманіфестовує *гідність* людського життєздійснення, як способу реалізації Істини, Добра і Краси [Див. напр.: 89; 111], істотну ініціюючу роль у пробудженні розуміння та переживання яких воно і покликане виконувати, *сприяючи утвердженню цілісності людського буття*. В Європі «Основи нової науки про загальну природу націй» Джамбатісти Віко розпочинає революцію в тлумаченні, яка ґрунтується на такому собі філологічному героїзмі, наслідки якого мають відкрити, як це висловив Ніцше через півтора століття, що істина, яка стосується історії людства, – це «мобільна армія метафор і метонімії», значення яких треба невпинно розкодувати через читання та тлумачення, що ґрунтується на формі слів як носіїв дійсності – прихованої, оманливої, яка чинить опір і є складною. Іншими словами, наука читання є першорядною для людського знання» [164, с. 66]. Так, потреби розвитку «універсального» за спрямованістю читання, збагнення його сучасного статусу актуалізують подолання його кризи, без чого не досяжні «обертання наукою» «часової послідовності». О. Монжен привертає увагу до наступного: «Наука обертає таким чином послідовність уявлень про час, запрошуючи людськість взяти на себе своє майбутнє, ризикуючи спричинити нове моральне перевантаження, яке важко витримати. Таке розуміння наукової й технічної еволюції не може не мати наслідків для самої політичної дії на рівні національному та інтернаціональному. ...Еволюція науки повинна бути під контролем на рівні «Землі-батьківщини (Едгар Морен)» [126, с. 302]. Пошуки мають спрямовуватися на віднаходження відповідного нинішнім соціокультурним реаліям особистісного статусу читання в широкому

сенсі – як умови формування та зміцнення розуміння доконечності гуманності людського буття. До прикладу, це спроможності суб'єкта наукового дослідження оволодівати істиною у світлі нових здобутків, коли чим глибше проникає науково-дослідницький пошук у мікро- й мегасвіт, тим дійовіша зворотна сила «виштовхування» дослідника як соціального суб'єкта у необхідність екзистенційного влаштування. Якщо людина заповзялася необмежено (в умовах технотронної ери на засадах наукового методу) раціоналізувати картину природи та дослідницьку активність, то необхідно нести також на належному рівні *відповідальність і за нові форми прочитання картини природи*: наука актуалізує необхідність *перепрочитання картини природи* на засадах взаємозініціювання інтелектуальних та практичних можливостей. Коли «стратегії читання (і письма) постають не лише «репрезентантами» реальності, але й «засобами» організації соціуму, позаяк наскрізною для них є «влада», тобто «багатоманіття силових відносин» («воля до знання», що реалізується в читанні (і письмі), є водночас «волею до влади»)» [59, с. 1214]. Якщо й іде мова про «універсалізацію» практик «читання-письма», то якраз в ракурсі можливостей «практик людиноствердження». «Зміна типів комунікації, мовних практик, технологій роботи з інформацією, стратегій читання й письма універсалізується низкою культуро-соціологічних дискурсів до «системо-соціо-культурно-породжуючих» подій європейської історії» [59, с. 1213]. Аби «обертати» формотворчий потенціал уявлень про послідовність об'єктивно існуючої процесуальності, необхідно актуалізувати також повноту «поетично-метафоричних» вимірів науки, як форми буття культури. «Наскільки б стривоженим не був учений, наскільки б він не був переконаним у сенсі епістемології чи етики, він залишається тим, хто вірить у науку. Це вірування у багатьох учених коливається між поетикою та догматизмом розуму» [126, с. 302]. Адже й розуміння науки як «самозростаючої системи знання» є глибоко парадоксальним, бо «наука продукує поетику та поетичні ефекти, з одного боку, а також є крайнім прихистком історичного детермінізму – з іншого. Наука повинна відповідати на подвійний запит художнього вимислу та цілком

детермінованого знання» [126, с. 302]. Що, разом з тим, актуалізує питання формування мислення сучасного науковця, яке також повинно виконувати дослідницьку інтегративно-конститутивну роль – як прояви духовного світу. За виразом Х. Ортеги-і-Гасета: «Я не можу мислити пожиточно для моїх біологічних цілей, якщо не мислю істинно. Мислення, яке повсякчас давало б нам хибний образ світу, призводило б до постійних практичних помилок, внаслідок чого людське життя урвалося б. Інтелектуальну ж функцію я не годен пристосувати до себе, зробити її пожитковою, якщо я не пристосовуюсь до навколишніх речей, до трансорганічного світу, до того, що мене виводить за межі власного «Я» [141, с. 333–334]. Буття істини невіддільне від особистісного буття, адже природно, що «істина не існує, якщо не мислиться суб'єктом, якщо вона не породжує в нашій органічній істоті ментальний акт неодмінної внутрішньої переконаності» [141, с. 334], – як демонстрація душевно-духовної цілісності, а не артикулювання на самому по собі розумі.

В умовах Постмодерну читання – важливіший культуросинтезуючий, особистісно трансформуючий феномен, у даному статусі читання аналізувалося у різних – лінгвістичних, соціально-філософських та культурологічних ракурсах [Див.: 116]. Зокрема, зазначалось: «Читання – сукупність практик, методик і процедур праці з текстом. Зароджується разом із появою писемності, письма як форми фіксації відображених у мові змістів, знакової системи комунікації людей, відокремленої від ситуації «тут-і-тепер» взаємодії» [59, с. 1211]. Важливо врахувати також «подвійність сенсу, що асоціюється із поняттям читання, з одного боку, «як із стратегією переносу письма в усну мову», але, з іншого боку, і «як витлумачення закріпленого письмово інваріантного (понадчасового і понадпросторового) змісту у конкретних прагматичних ситуаціях актуалізації цих змістів» [59, с. 1211]. За самою його дефініцією, як сукупність розвинених способів спілкування із текстом, читання позначене життєбуттійнісною потенційністю. По суті воно демонструє *унікальність, відкритість, творчо-стверджувальну спрямованість практик такого спілкування, якісно нове оживання тексту*

внутрішнім душевно-духовним життям особистості. У такому ракурсі спонукають аналізувати феномен читацької діяльності історичні й культурні процеси розвитку та зміцнення її людиноформотворчої спрямованості. Упродовж історії, набуваючи більш практично й духовно вираженої самостійності, воно виконувало роль інтегративного чинника соціокультурного розвитку, форм культурного буття, коли основними сферами його застосування були господарська діяльність, література та сфера релігії, сакрального [59, с. 1211]. Поширення читання, скажімо, на сферу релігії передбачало, з одного боку, «вибіркове озвучування в культових практиках як їхнього сенсоконститууючого компоненту, що пов'язує світське із трансцендентним» [59, с. 1211]. А з іншого боку, воно стверджувало, зміцнюючи, також «оновлену писемну фіксацію віднайдення («вичитування») – витлумачення утаємничених в них смислів-ключів, оформлюваних в статусі коментарів до цих текстів, що фрагментують і процесуально проясняють те, що має озвучуватися» [59, с. 1211].

У кожному аспекті переосмислення читання – це, разом з тим, наповнення новими сенсами розуміння його інтелектуально-духовного буття, того, що його існування також історично й культурно послідовно трансформується новими, відповідними потребам культури, способами – якщо від самої появи читання проявлялось як культууроорганізуючий, упорядковуючий феномен більш життєвпевненої самореалізації особистості. Так, від початку «у даній якості читання було організаційно-упорядковуючим чинником культури, центрованої навколо головного (в тенденції – єдиного) культуороконститууючого тексту. У цій ретроспективі тексти літератури й мистецтва (що фіксували у першу чергу міфо-епіко-релігійні змісти) тяжіли до оформлення за зразком, каноном, у межах якого творець, лише отримавши вище благословіння, вимовляв закладене в нього» [59, с. 1211]. Рівною мірою це поширювалося й на інші соціокультурні напрями його реалізації. У підсумку зазначені тенденції *ставлення до тексту та до його озвучування* набували рис «містифікованого відношення – як до володіючого власним онтологічним

буттям, що посідає своє місце у світовому порядку» [59, с. 1211]. Читання, варто наголосити ще раз, *не могло не набувати* в культурно-історичних, духовно-інтелектуальних процесах статусу самодостатності, змістовно-сислової «надлишковості», коли прочитання й перепрочитання текстів завжди приховували у собі щось не до кінця об'єктивовуване. А разом з тим мали місце також процеси його «екстенсивного» розвитку. Як і культурно-цивілізаційний поступ в цілому, так і, зокрема, мовно-писемної сфери, особливо ж спрощення писемних практик (завдяки появі книгодрукування), сприяло максимальному соціальному розширенню «кола читачів» та, у свою чергу, «омасовленню» освіти й більш дійової ролі в останній підвищення *культури читання*.

Метою дослідження є обґрунтування морально-зорієнтованої особистісно стверджувальної концепції читання як синтезуючої культуроформотворчої діяльності.

Реалізація даної мети передбачає вирішення **завдань**:

- розкрити особливості взаємодії категорій мораль і моральнісність як основи духовного розвитку читача;
- окреслити смисловий горизонт образу особистості читача як проявів якостей спілкування з текстом;
- проаналізувати тенденції життєбуттійнісної закоріненості читача на засадах інтегративності читання як форми культурного буття;
- охарактеризувати особливості трансформації життєвого досвіду особистості як актуалізований читанням «текст» реалізації цілісності людського буття;
- з'ясувати способи читацьких зніціювань впевненості в собі;
- висвітлити умови особистісно стверджувальної спрямованості читання філософських творів та художньої літератури;
- дати змістовну характеристику особистісно стверджувальної спрямованості читацької діяльності;
- виявити умови й способи реалізації читацьких практик поглиблення душевного життя та подолання духовної кризи;
- конкретизувати креативні можливості багатоспрямованої читацької діяльності суб'єкта навчання;

– висвітлити структурні складові формування та особливості функціонування культури читання як синтезуючого педагогічний процес чинника.

У період Нового часу вагомою була також тенденція «десекуляризації процедур читання й письма, можливою й необхідною – потреба тренування (здійснення помилок) з метою оволодіння даними процедурами» [59, с. 1211]. Відтак, слід констатувати, що у світлі зазначених соціокультурних процесів конструктивно спрямований у них феномен читання інтегрував та акумулював важливіші особистісно-формотворчі духовно-культурні можливості, що також актуалізувало культуро-соціологічну концепцію феномена читання, яка активно розвивалася в межах постмодерністського дискурсу другої половини ХХ ст. «У культуро-соціологічному підході акцент в аналізі читання переноситься на його культуро-суб'єкто-утворюючі параметри... Саме поняття «читання» при цьому універсалізується, трактується як одна з основних трансляційно-трансмутаційних практик, що уможливає оволодіння знаково зафіксованими (у текстах та повідомленнях) інваріантними змістами, відмежованими від безпосередніх ситуацій соціальної взаємодії «тут-і-тепер», але такими, що виконують щодо них програмно-моделюючі функції. У руслі культуро-соціологічного підходу читання – «одна з основних трансляційно-трансмутаційних практик» [59, с. 1212–1213]. Реальність світу, увиразнювана «знаковою реальністю» та об'єктивована завдяки феномену читання за умов постмодерністської ситуації постає простором нових конститутивних можливостей змістовності творчо-самотворчої активності суб'єкта. Адже «у постструктуралістсько-постмодерністській перспективі поза стратегіями читання (як і письма) немає жодних підстав вести мову про яку-небудь іншу реальність, крім реальності процесуальності читання-письма (письма-читання)» [59, с. 1214]. Завдяки дослідженням, скажімо, представників французького структуралізму та постструктуралізму Ж. Дерріди, Р. Барта, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Батая, Ж. Бодрійяра, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, М. Фуко, П. Бурдьє та ін. «сформувалася концепція письма-читання (або читання-письма)... Реальність світу трактується як переважно

оформлена в мові і мовою знакова реальність, виражена як сукупність текстів, інтертекст, гіпертекст, ризома текстів» [59, с. 1213]. Відповідно практики «читання-письма» і *уможливлюють* формування та розвиток реальності читача, суб'єкта даних практик, як способу відношення до світу, закоріненого в глибинних трансформаціях завдяки читанню світовідчуттів та світосприймань. Коли, у свою чергу, зростає значущість читання як чинника реального «творця читача»: *постмодерністський дискурс зорієнтовує на прочитання статусу феномена читача у його особистісно-творчій потенціальності*. Адже вважається, якщо «читання створює самого читача» (У. Еко), то у конкретних стратегіях підтримки цієї процесуальності має місце (згідно з М. Фуко) перерозподіл «знання-влади», що прагне до власної інституціоналізації, переструктурування проблемних смислових полів, конституюваних на даний час різними дискурсивними практиками, аж до «епістемологічних розривів» із попереднім знанням-владою. Це змушує по-новому конституювати для себе предмети (тексти) своїх інтерпретацій, спираючись на нові способи розрізнення, що виникають з інших реконструкцій «архіву знання» [59, с. 1214]. Згідно підходу до діяльності читання як до смислотвірних практик, «читати – означає виявляти (й породжувати) сенси, запускати автокомунікацію, а охоплення сенсів є конкретизуюча по відношенню до людської індивідуальності дія» [59, с. 1213]. Скажімо, у новому, поглибленому сенсі сприймається й повинна розумітися увага при читанні. «Увага при читанні вимагає пильності та віднайдення прихованих або затемнених зв'язків у тексті, що, наприклад, у випадку статті про політичні рішення – розпочати війну чи ні – вимагає, щоб ми як громадяни ввійшли до тексту з відповідальністю та скурпульозною увагою» [164, с. 73].

Розуміння феномена читання у межах концепції інформаційного суспільства за основними положеннями наближене до його розуміння в культуро-соціологічній концепції також *терапевтичного витлумачення читання*. Крім того, на наш погляд, доконечним постає й врахування дискурсу «галактики Гутенберга». Так, наголошується: «У даному ракурсі викликає інтерес